

Rechterhand van Nederland

Ronald Prud'homme van Reine

Rechterhand van Nederland

Biografie van
Michiel Adriaenszoon de Ruyter

Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam · Antwerpen

Dit boek verscheen eerder in de serie Open Domein (nr. 32).

Met dank aan het Rijksmuseum te Amsterdam voor het gebruik van de afbeeldingen in het eerste kleurenkatern van deze editie.

Het tweede kleurenkatern bevat afbeeldingen van diverse musea.

Eerste druk 1996

Vijfde, uitgebreide druk 2007

Negende, uitgebreide druk 2021

Copyright © 1996, 2021 R.B. Prud'homme van Reine

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Weteringschans 259, 1017 xJ Amsterdam.

Omslagontwerp: Mijke Wondergem

Omslagillustratie: schilderij door Ferdinand Bol uit 1667

(Rijksmuseum, Amsterdam)

Typografie: Perfect Service, Reeuwijk

ISBN 978 90 295 4531 0 / NUR 680

www.arbeiderspers.nl

Inhoud

Woord vooraf 7

Inleiding

'Aanschouw den Held' – Mythe en werkelijkheid 11

1 In een blauwgeruite kiel?

Jeugdijaren (1607-1633) 17

2 Schipper naast God

Walvisvaarder, kaper, koopvaarder en schout-bij-nacht (1633-1652) 25

3 Zeelands zeeleeuw

De zeeslagen van de Eerste Engelse Oorlog (1652-1654) 56

4 Vlagvertoon als machtsbetoon

Kruistochten naar de Middellandse Zee, Danzig en Portugal (1655-1658) 89

5 De sleutels van de Sont en de sloten van de Barbarijers

Expedities naar Denemarken en de Middellandse Zee (1659-1663) 105

6 Over de oceaan

Reis naar Algiers, Afrika en Noord-Amerika (1664-1665) 123

7 Der Staten rechterhand

De zeeslagen van de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) 154

8 Bestevaer

Privé-leven (1668-1672) 200

9 Redder van het vervallen vaderland
De zeeslagen van de Derde Engelse Oorlog (1672-1673) 233

10 Der Staten linkerhand?
Tocht naar Martinique (1674) 282

11 De laatste ademtocht
Expeditie naar Sicilië (1675-1676) 295

Epiloog en conclusie
Rechterhand van Nederland 342

Oorlogsverslaggevers
Biografie van Willem van de Velde de Oude en de Jonge 365

Portrettengalerij van Michiel de Ruyter 424

Noten 429

Bronnen 453

Register 469

Woord vooraf

De aanschaf van mijn eerste boekje over Michiel de Ruyter was letterlijk en figuurlijk een dubbeltje op zijn kant. Een kleine dertig jaar geleden ontdekte ik dit door J. Stamperius in 1907 gepubliceerde werkje tijdens een wandeling met mijn moeder over de rommelmarkt aan de Haagse Herman Costerstraat. De prijs was aanvankelijk een onoverkomelijk bezwaar: een kwartje was te duur. Een enorme teleurstelling maakte zich van mij meester toen wij doorliepen en de aankoop definitief van de baan leek. Plotseling riep de marktkoopman ons terug. Hij keek mij, een jongen van een jaar of zeven, nog eens aan en zei dat hij het boek ook wel voor een dubbeltje kwijt wilde. Verguld kon ik het vervolgens mee naar huis nemen.

Mijn belangstelling voor De Ruyter en andere zeehelden werd in diezelfde tijd bijzonder gestimuleerd door de prachtige permanente tentoonstellingen gewijd aan de Nederlandse maritieme geschiedenis van de zeventiende eeuw in de grote maritieme musea. Inmiddels zijn die tentoonstellingen al lang verleden tijd. Het was tijdens het onderzoek voor deze biografie triest te moeten constateren dat nog maar enkele portretten van De Ruyter en zijn familie vrij te bezichtigen zijn in de Nederlandse musea. Zelfs het indrukwekkende portret door Karel Du-jardin uit 1669 hangt tegenwoordig in het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam op een niet voor het publiek toegankelijke plaats. Een wat uitvoeriger overzicht van de geschiedenis van de machtige Nederlandse oorlogsvloot in de zeventiende eeuw is in geen enkel Nederlands museum meer te vinden. Op dit punt lijkt mij nog een mooie taak weggelegd voor de Koninklijke Marine, die tot op heden in het Marinemuseum in Den Helder slechts de eigen geschiedenis vanaf 1813 aan de orde stelt. Met behulp van bruiklenen uit de Nederlandse museumdepots zou een prachtig overzicht van de geschiedenis van haar voor-

gangers, de admiraliteiten, kunnen worden gegeven. Moge dit boek een eerste aansporing daartoe zijn.

Graag dank ik prof.dr. J.R. Bruijn te Oegstgeest voor het kritisch doorlezen van het manuscript.

's-Gravenhage, maart 1996
Ronald Prud'homme van Reine

Bij de negende uitgebreide druk

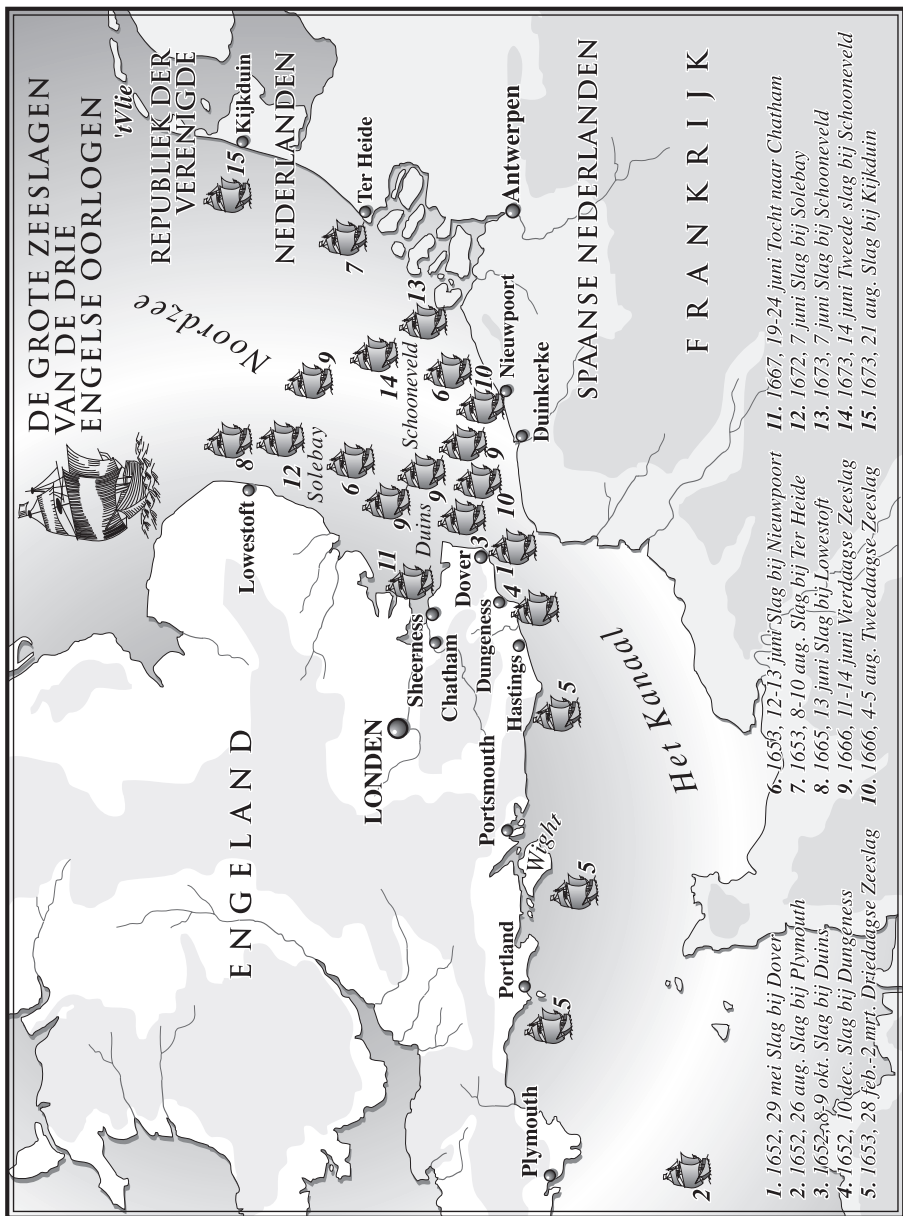
In deze negende druk, die precies vijftientig jaar na de eerste verschijnt, is als extra een biografie opgenomen van de zeeschilders Willem van de Velde de Oude en de Jonge. Als ware oorlogsverslaggevers hebben zij de verrichtingen van De Ruyter en zijn tijdgenoten op zee in beeld gebracht. Deze biografie verscheen eerder als onderdeel van mijn boek *Opkomst en ondergang van Nederlands gouden vloot: Door de ogen van de zeeschilders Willem van de Velde de Oude en de Jonge* uit 2009.

Het Scheepvaartmuseum in Amsterdam wijdt vanaf oktober 2021 een grote tentoonstelling aan deze kunstenaars, naar aanleiding van de aankoop van twee wandtapijten naar ontwerp van Willem van de Velde de Oude, die in het tweede kleurenkatern van dit boek staan afgebeeld.

Achter in deze herdruk is ook een overzicht van de naar het leven geschilderde portretten van De Ruyter opgenomen.

's-Gravenhage, juli 2021
Ronald Prud'homme van Reine

Aan de nagedachtenis van haar
die mijn eerste boekje over Michiel de Ruyter kocht.

Inleiding

‘Aanschouw den Held’ – Mythe en werkelijkheid

22 juni 1667. Een van de meest memorabele dagen uit de Nederlandse geschiedenis en, volgens de traditie, uit het leven van Michiel de Ruyter. Onder zijn opperbevel is een oorlogsvloot de Theems opgevaaren. Een eskader uit deze vloot bevindt zich in het hol van de leeuw: de rivier de Medway nabij de werf van Chatham, waar vele vijandelijke oorlogsschepen onttakeld liggen. Het is de bedoeling om de Engelsen, met wie al meer dan twee jaar oorlog wordt gevoerd, een duchtig lesje te leren.

In een oogwenk voltrekken zich de gebeurtenissen. Zonder zelf een schot te lossen, onder hevig vuur van de vijand, verovert kapitein Jan van Brakel het admiraalsschip de *Unity*. Aangespoord door dit grote succes verricht kapitein Jan Daniëlsz. van den Rijn met zijn brander een huzarenstukje. Hij zeilt de ketting stuk die de werf van Chatham in het nauwe gedeelte van de Medway beschermt. Twee kapitale Engelse schepen, de *Matthias* en de *Carolus Quintus*, worden vervolgens door branders in vuur en vlam gezet. Een derde schip, de *Monmouth*, weet daaraan op het nippertje te ontkomen door de rivier op te zeilen.

Daarna volgt het toppunt van de Engelse vernedering. Het voormalige vlaggenschip de *Royal Charles*, de trots van hun oorlogsvloot, valt in Nederlandse handen nadat de bemanning in paniek in het water is gesprongen. Onder het zingen van het lied ‘Johanna’s rokje is gescheurd’ wordt de Engelse vlag neergehaald. Twee andere Engelse schepen van formaat, de *Sancta Maria* en de *Royal Prince*, ondergaan hetzelfde lot. De eerste wordt onmiddellijk in brand gestoken. De Engelsen zien ondertussen geen kans effectief verweer te bieden.

Alleen doordat het getij verloopt kunnen de Nederlanders voor zons-
ondergang niet nog meer schepen buitmaken. De volgende dag weten zij echter toch verder op te rukken en opnieuw drie kapitale Engelse admiraalsschepen in brand te steken, de *Royal James*, de *Loyal London*

en de *Royal Oak*. De Engelse vlootbevelhebbers de hertog van York en de hertog van Albemarle moeten vanaf de wal tandenknarsend de vernieling aanzien.

De gebeurtenissen veroorzaken in wijde omtrek grote paniek. In nabijgelegen plaatsen vlucht de bevolking uit haar huizen. In Londen heerst enige dagen grote angst voor een directe aanval van de Nederlanders. De banken zetten hun betalingen stop en vele inwoners maken zich gereed om te vluchten. De Ruyter bereikt wat na hem Napoleon en Hitler vergeefs poogden: hij treft de oorlogvoerende Engelse natie te water in het hart.

Dagboekschrijver Samuel Pepys noteert de noodkreet van een admiraliteitsbeambte: 'Mijn God, het lijkt wel of de duivel Nederlanders schijt.' Pepys maakt gewag van zijn eigen grote bewondering voor de moed, kracht en kennis waarmee de aanval is uitgevoerd, die 'door ons zelve nooit is, ja nooit zou kunnen worden ondernomen'. Ook hij staat op het punt om met zijn gezin te vluchten en gaat zelfs zover zijn testament op te stellen. Hij verwacht, als vele anderen, een rebellie tegen de verwaten koning Karel II, die als belangrijkste aanstichter van de oorlog wordt gezien. Pepys weet op gezag van een hofdienaar te vermelden dat de koning de enige was die zich op 22 juni niets van de gebeurtenissen bij Chatham aantrok. Hij dineerde die avond genoeglijk met zijn maîtresse lady Castlemaine en vond vertier in het jagen op, zoals Pepys het noemt, 'een arme mot'.¹

Vanwege verlopene getij en de grote risico's die verbonden zijn aan het verder opvaren van de Medway met zijn vele ondiepten en bochten besluiten de Nederlanders op 24 juni al de terugtocht te aanvaarden. Daarna is de grootste schrik in Engeland spoedig voorbij. Hoewel achteraf door sommigen twijfels worden geuit of de Engelsen niet veel groter schade had kunnen worden toegebracht dan was gebeurd, maakt het succes van de tocht naar Chatham toch bij vriend en vijand een enorme indruk. Acht grote Engelse oorlogsschepen ter waarde van honderdduizenden ponden waren veroverd of verbrand, ten koste van slechts dertig man en enkele branders aan Nederlandse zijde.

Op 6 juli schrijven de Staten-Generaal een openbare dank- en bededag uit. 's Avonds worden overal in den lande grote vreugdevuren ontstoken met behulp van teertonnen en fakkels. De aankomst van de buitgemaakte Engelse schepen in de Maas is eveneens een feestelijk gebeuren, waar duizenden mensen naar komen kijken. De aanvoerders

van de expeditie, De Ruyter, luitenant-admiraal Willem Joseph van Ghent en de vertegenwoordiger van de Staten-Generaal Cornelis de Witt, ontvangen van de Staten-Generaal een speciale dankbrief en van de Staten van Holland tijdens een eremaaltijd een prachtig versierde gouden beker. Ten slotte wordt ook het uiteindelijke doel waartoe de tocht was ondernomen bereikt. Op 31 juli kan met de hevig geschrokken Engelsen in Breda een relatief gunstige vrede worden gesloten.

In talrijke gedichten roemt men de tocht naar Chatham in die tijd. De auteurs daarvan schrijven De Ruyter geheel in overeenstemming met de communis opinio het merendeel van de eer toe. Een titel als de 'Zeeleeu op den Theems' zegt genoeg. De Ruyters naam is definitief gemaakt.

Wat deed De Ruyter zelf eigenlijk op die gedenkwaardige tweentwintigste juni, zo zal de lezer zich afvragen? Het antwoord op die vraag is eenvoudig, doch tamelijk onthutsend. Hij was niet aanwezig bij de acties die op die dag verricht werden! Pas omstreeks zes uur 's avonds arriveerde hij met een sloep uit de vloot op de Theems bij het strijdtoneel en alleen de volgende dag kon hij leiding geven aan de actie op de Medway. Een nieuwe vondst is dat overigens bepaald niet. De marinehistoricus J.C. de Jonge merkte het al op in zijn standaardwerk over de Nederlandse marinegeschiedenis uit het midden van de negentiende eeuw.² Hij herriep daarmee de voorstelling van zaken die Gerard Brandt, De Ruyters eerste en voornaamste biograaf, in 1687 had gegeven. Desondanks is het verhaal over De Ruyters optreden aan de spits van de vloot op 22 juni 1667 een taaie mythe gebleken. Tot op de dag van vandaag zal vrijwel iedereen de tocht naar Chatham als De Ruyters belangrijkste wapenfeit noemen en daarbij denken aan een voorname rol van de luitenant-admiraal bij de gebeurtenissen rond de verovering van de *Royal Charles*. In dit boek willen wij met deze en andere mythen uit het leven van Michiel de Ruyter afrekenen, zonder dat daarbij overigens hoeft te worden afgedongen op het feit dat hij Nederlands grootste zeeheld is geweest.

P.J. Blok merkte in de inleiding van zijn De Ruyter-biografie uit 1928 op dat na Willem van Oranje over geen andere Nederlandse persoonlijkheid zoveel is geschreven als over Michiel de Ruyter. Wanneer wij alle boeken en artikelen die over De Ruyter zijn verschenen bij elkaar optellen zonder naar de inhoud te kijken, heeft hij waarschijnlijk gelijk. Nemen wij de inhoud echter wel in ogenschouw, dan blijkt dat er in

de ruim drie eeuwen na De Ruyters dood slechts twee biografieën zijn verschenen die zijn gebaseerd op oorspronkelijk onderzoek, en dat zeer weinig artikelen interessante aanvullingen op die biografieën zijn.

De twee oorspronkelijke biografieën van De Ruyter zijn al oud. Ze dateren uit 1687 en 1928. Hoe anders is het in vergelijking gesteld met personen als Rembrandt, Vondel, Van Oldenbarnevelt, Erasmus, Hugo de Groot en Willem van Oranje. Hoewel van de meesten een grote, moderne biografie ontbreekt, bestaan over hen veel meer detailstudies en beknopte levensbeschrijvingen. De recente herdenkingsjaren van Hugo de Groot en Willem van Oranje bijvoorbeeld leverden een stroom van nieuwe publicaties op.

In het herdenkingsjaar van de driehonderdste sterfdag van De Ruyter, 1976, verscheen geen enkele nieuwe studie in boekvorm. Het enige boek over De Ruyter dat toen uitkwam was nota bene een vertaling van het werk van de Britse historicus C.R. Boxer uit 1974, oorspronkelijk getiteld *The Anglo-Dutch wars of the 17th century*, maar voor de gelegenheid uitgebreid met enige biografische notities over De Ruyter en voorzien van de nieuwe titel *De Ruyter en de Engelse Oorlogen in de Gouden Eeuw*. Dat het uitblijven van een nieuwe biografie van De Ruyter niets te maken kan hebben met een gebrek aan belangstelling van het lezerspubliek, toont de recente fotografische herdruk van het werk van Gerard Brandt aan. In korte tijd was de hele oplage van duizend exemplaren uitverkocht.

De monumentale biografie van Gerard Brandt (1626-1685) was het resultaat van noeste vlijt. Vlak voor zijn overlijden wist de tolerante remonstrantse predikant uit Amsterdam het werk te voltooiën, nadat hij er gedurende honderd dagen veertien uur per etmaal aan had gewerkt. Zoveel mogelijk raadpleegde hij De Ruyters originele bescheiden. De opdracht tot het werk had hij verkregen van de enige zoon van De Ruyter die toen nog in leven was, Engel. Bij de keuze voor Brandt zal een rol hebben gespeeld dat deze reeds naam had gemaakt als biograaf van de dichters P.C. Hooft en Joost van den Vondel en dat Michiel de Ruyter tijdens zijn leven groot respect had getoond voor mensen die predikant waren.

De biografie van Brandt heeft er door de eeuwen voor gezorgd dat De Ruyters roem wijdverbreid is. Herdrukken en vertalingen in het Engels, Frans en Duits verschenen al spoedig. In de achttiende en negentiende eeuw was in elke familie die over een bibliotheek van enige

omvang beschikte, wel een exemplaar van een van de vele drukken of een bloemlezing uit het werk te vinden. Menige jongen kreeg door het lezen van het boek het vaste voornemen later naar zee te gaan.

Voor potentiële nieuwe biografen heeft Brandt echter verstikkend gewerkt. Tegen het alomvattende werk, dat 1065 foliobladzijden telde, werd zó opgezien dat tot in de twintigste eeuw geen nieuwe poging tot het schrijven van een op systematisch bronnenonderzoek gebaseerde biografie werd gedaan. Brandts boek werd door velen als een soort bijbel beschouwd, die geen aanvulling of verbetering behoeft. Een enkeling durfde nog wel voorzichtig op te merken dat het boek zwakke punten kende. Zo legde Brandt zijn held toespraken in de mond waarvan de inhoud onverifieerbaar was, hij was zeer wijdlopig, niet geheel onpartijdig en had door zijn overlijden de tweede helft van zijn werk niet meer op fouten kunnen nazien. Daar werd echter onmiddellijk aan toegevoegd dat het een indrukwekkende levensbeschrijving was. Iedere toekomstige biograaf zou er goed aan doen 'zich met het merg daarvan wel te doorvoeden, eer de handen aan het werk te slaan'.³

De biografie van de Leidse hoogleraar in de geschiedenis P.J. Blok (1855-1929) uit 1928 is even volumineus als het werk van Brandt. De eerste, wetenschappelijke uitgave is zo zwaar dat ze bijna niet ter hand is te nemen. Blok herschreef als het ware de biografie van Brandt met behulp van nieuwe gegevens uit archivalia, die de laatste niet ter beschikking had gehad. Door zijn zeer feitelijke aanpak wordt nauwelijks duidelijk waarin De Ruyters grootheid was gelegen. Onvoldoende weet Blok zich bovendien los te maken van Brandts biografie. Boxer concludeerde in 1976 terecht dat Bloks boek het standaardwerk over het leven van De Ruyter is, 'een degelijk, conventioneel werk, dat echter aan vervanging door een werk met een modernere aanpak toe is, en dat voor degenen die zich er serieus in verdiepen Gerard Brandts klassieke en postume werk niet ten volle vervangt'.⁴

Inmiddels zijn er achtenzestig jaren verstreken sinds de verschijning van Bloks biografie. Een aantal belangrijke deelstudies over De Ruyters wapenfeiten rolde in de tussentijd van de persen. Ze vergemakkelijken het schrijven van een nieuwe biografie van De Ruyter. Bovendien zijn tal van archivalia die niet door Brandt en Blok zijn geraadpleegd, de afgelopen decennia boven water gekomen. Toch waagde tot op heden niemand zich aan een echte nieuwe levensbeschrijving. De overweldigende biografie van Brandt en de al even dikke biografie van Blok wek-

ken nog altijd de indruk dat dit weinig zou opleveren.

Ten onrechte. Het is de hoogste tijd de klassieke held van Gerard Brandt en de ietwat saaie rondborstige zeeman van P.J. Blok achter ons te laten. Te lang is het beeld van Nederlands beroemdste zeeheld blijven steken in het anekdotische. Wie denkt bij het horen van zijn naam niet onmiddellijk aan de verhalen over zijn kwajongensstreken in Vlissingen, zijn vriendschap met de zwarte jongen Jan Compagnie en de Duinkerker kapers die van zijn met boter besmeerde schip afgleden? Wat weten wij echter over ‘de gewone mens’ De Ruyter? Gaat hij niet schuil achter een grote mythevorming, die direct na zijn sneuvelen is gestart? Alleen een nieuwe nauwkeurige bestudering van de bronnen zal duidelijk kunnen maken in hoeverre dit het geval is geweest.

Wanneer wij deze vragen centraal stellen in deze nieuwe levensbeschrijving, dan sluiten wij opmerkelijk genoeg aan bij een bekend Amsterdams historica uit deze eeuw, Annie Romein-Verschoor. Al in 1940 stelde zij in een voortreffelijke schets van De Ruyter, die is opgenomen in *Erflaters van onze beschaving*, dat men erachter moest zien te komen ‘hoe de van school en uit de lijnbaan weggezonden hoogbootmansjongen tot hertog-admiraal en tot “Bestevaer” werd en welke wezenlijke vernieuwingen door hem in het zeewezen gebracht, hem een zo uitzonderlijke plaats in de maritieme geschiedenis hebben gegeven, maar ook hoe zijn legende zich heeft moeten wijzigen, opdat de held “in onbezoedelde ere” bleef “blinken” (...)’.⁵

In aansluiting hierop vragen wij ons af: is het beeld dat de predikant Gerard Brandt ons van De Ruyter heeft geschetst als een zeer vroom man, niet geflatteerd? Hoe verliep de cruciale samenwerking tussen De Ruyter en politiek leider raadpensionaris Johan de Witt? Was De Ruyter een vernieuwend zeetacticus? Vanwaar zijn grote charisma als opperbevelhebber van de oorlogsvloot? Hoe stond het precies met het privé-leven van de admiraal? Hoe waren zijn financiën eraan toe?

Op basis van nieuw bronnenonderzoek zal deze biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter op dit alles antwoord trachten te geven.

1 In een blauwgeruite kiel? *Jeugdijaren (1607-1633)*

Het wás een toeval, maar een veelbetekenend toeval, dat in het jaar van Michiel de Ruyters geboorte de eerste Nederlandse zeeheld, Jacob van Heemskerck, op heldhaftige wijze sneuvelde in de zeeslag bij Gibraltar tegen de Spanjaarden. Als eerste in een reeks van vlootvoogden kreeg deze een begrafenis op 's lands kosten. Een gedenkbord zonder veel opsmuk siert zijn graf in de Oude Kerk te Amsterdam. Een kleine zeventig jaar later zou De Ruyter de laatste zeeheld zijn die eenzelfde eer te beurt viel. Zijn laatste rustplaats vormt letterlijk en figuurlijk de apotheose van de heldengeneraties: een groots uitgevoerde, kostbare marmeren graftombe in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, praktisch op de plaats waar eens het hoogaltaar stond.

De Ruyters levensjaren omvatten het begin en einde van de ijzeren eeuw van de Nederlandse zeehelden in hun strijd tegen de Spanjaarden, Engelsen, Fransen, Zweden en kapers en piraten van diverse pluimage in de Noord- en Oostzee, Middellandse Zee en Atlantische Oceaan. Tijdens zijn carrière oefende hij een veelheid aan functies ter zee uit, die hem een onovertroffen ervaring opleverden. Hij was walvisvaarder, kaper en koopvaardijshipper. Bij de oorlogsvloot klom hij uiteindelijk op tot de hoogste rang, die zelfs speciaal voor hem werd gecreëerd: luitenant-admiraal-generaal. Zo er ooit iemands leven geheel en al met de zee was verweven, dan was het wel dat van Michiel Adriaenszoon de Ruyter.

Niet verwonderlijk is het dan ook dat De Ruyters geboorteplaats al verwijst naar de richting waarin zijn leven zou gaan: Vlissingen, een stad die door de eeuwen heen verbonden is met de zee. Het was een der belangrijkste zeehavens van Europa. In de eerste helft van de zeventiende eeuw bloeiden walvisvaart, koopvaardij, kaapvaart en oorlogsvaart er. In alle vier van deze takken der scheepvaart zou De Ruyter zich bekwalmen. De stad telde omstreeks 1600 zo'n zesduizend inwoners. Talrijke

zeelieden, ja zelfs hele zeeheldengeslachten kwamen er vandaan. Daaronder beroemd geworden namen als de zeeofficieren Joos de Moor en Marinus Hollare en de families Evertsen en Banckert, die naar het leek louter uit ijzervreters bestonden.¹

Michiel de Ruyter werd, hoe kon het anders, eveneens geboren in een zeevaardersgezin. De familie was van eenvoudige afkomst. Michiels grootvader van vaderszijde, naar wie hij was genoemd, had als soldaat in het landleger gediend en was daarna het boerenbedrijf gaan uitoefenen op een kleine landhoeve buiten Bergen op Zoom, genaamd de 'Goot'. Volgens familieoverlevering was zijn enige zoon Adriaen als kind op wonderbaarlijke wijze aan de dood ontsnapt. Op een kwade dag omstreeks het jaar 1575 roofden twee Spaanse ruiters de twee enige paarden van de boerderij. Nadat Michiel zich tevergeefs bij hun opperbevelhebber had vervoegd om de onrechtmatige buit terug te krijgen, zag hij kans de paarden zelf te verlossen en hij verborg de dieren op een veilige plaats in de omgeving. Toen de rovers ontdekten dat de paarden verdwenen waren, gingen zij onmiddellijk terug naar de boerderij. Maar zij konden daar niets vinden en staken uit woede het dak van de woning in brand. Het vuur greep razendsnel om zich heen. De vader, moeder en dienstbode van het gezin wisten zich in veiligheid te stellen, maar toen zij vol schrik voor het brandende huis stonden, bedachten zij dat zoontje Adriaen nog op zolder in de wieg lag te slapen. Michiels echtgenote stormde 'met een meer dan mannelijken moed' het huis in teneinde haar kind te redden. 'Niets aan 't lichaam hebbende dan haar onderrok' bereikte zij door de welhaast verstikkende rook, vuur en vlammen 'als door een wonder' de zolder, rukte haar zoontje uit de wieg en wierp hem door de raamopening naar beneden. De vader en de dienstbode vingen hem in een deken op. Daarna sprong de moeder naar beneden en kwam op de grond terecht zonder zich te bezeren. Erg hoog zal de boerderij dus niet zijn geweest. Beroofd van huis en haard trok de familie naar het nabije, veilige Bergen op Zoom. Daar werd zij opgevangen door burgers die 'volgens den Nederlandschen aard' medelijden hadden en haar in de gelegenheid stelden een nieuw bestaan op te bouwen. Waaruit dat nieuwe bestaan bestond, vernemen wij helaas niet.²

Na zijn benauwde belevenissen in zijn eerste levensjaar vinden wij Adriaen Michielsz. op achttienjarige leeftijd terug als zeeman in Vlissingen. Hij trouwde toen, op 13 januari 1598, als 'varensman' met de

Vlissingse Aagje Jansdochter. Op 11 maart 1599 baarde Aagje hun eerste kind, een dochtertje dat de naam Maaïke kreeg, en overleed kort daarop in het kraambed. Twee jaar en negen dagen later hertrouwde Adriaen met de Middelburgse Aelken (of: Aeltje) Jansdochter. Uit dit huwelijk kwamen maar liefst elf kinderen voort, zes dochters en vijf zoons: Lucretia (19 maart 1602), Michiel (16 april 1604), Neeltje (12 maart 1606), Michiel (24 maart 1607), Grietje (5 juni 1609), Jan (20 mei 1611), Tanneke (5 juli 1613), Willem (2 januari 1616), Liesbeth (10 april 1618), Cornelis (1 september 1619) en Liesbeth (22 maart 1621).

Met uitzondering van de tweede Michiel schijnt de zoons geen lang leven beschoren te zijn geweest. De eerste Michiel moet vrijwel onmiddellijk zijn overleden, en van Jan, Willem en Cornelis wordt verder niets meer vernomen. Een van hen is op zee verdronken, naar De Ruyter later aan zijn kinderen schijnt te hebben verteld. Ook over de dochters zijn wij slecht geïnformeerd. De oudste, Lucretia, trouwde met een zekere Jan Dortsman en overleed op hoge leeftijd in 1679. Neeltje huwde de zeeman Leyn Schotte. De eerste Liesbeth is ongetwijfeld snel overleden. Over Grietje, Tanneke en de tweede Liesbeth weten wij verder niets, zodat het erop lijkt dat ook zij vroeg zijn overleden. Vader Adriaen stierf op 20 oktober 1629. Moeder Aelken heeft de loopbaan van Michiel nog vele jaren kunnen volgen, al maakte zij zijn roemvolle beginjaren bij de marine net niet meer mee. Zij stierf op 24 april 1649.³

Michiel werd 's ochtends om acht uur geboren en nog diezelfde dag gedoopt in de Nederduits Gereformeerde Kerk van Vlissingen, de Grote of St. Jacobskerk. Bij zijn geboorte woonde het gezin in de St. Jacobsstraat bij de Grote Kerk, een paar jaar later in de Lange Zelke en misschien in volgende jaren op de Oude Markt en in de Koudenhoek.⁴ De voortdurende gezinsuitbreiding zal tot deze verhuizingen hebben bijgedragen.

Vader Adriaen was ten tijde van de geboorte van Michiel nog zee-man, maar werd enige tijd later bierdrager. Langzamerhand raakte hij ingeburgerd. In 1612 werd hij poorter van Vlissingen, waardoor hij bepaalde burgerrechten verwierf. Adriaen stond bekend als een vroom en milddadig man, die goed was voor de armen.

Michiel groeide dus op in een tamelijk eenvoudig gezin. Zijn biograaf Gerard Brandt beklemtoonde dit speciaal, omdat het hem de mogelijkheid verschafte een vergelijking te trekken met voorbeelden uit de klassieke oudheid, waarover hij bij Tacitus en anderen had gelezen. Hij

wees op de Griekse staatsman Themistocles, zoon van een eenvoudig burger, die de Perzen onder Xerxes in de zeeslag bij Salamis versloeg; de eveneens Griekse staatsman Demosthenes, zoon van een zwaardveger; koning Ptolemeus van Egypte, zoon van een soldaat; de koning van Sicilië Agathocles, zoon van een pottenbakker. Met zulke voorgangers hoefde De Ruyter zich niet voor zijn afkomst te schamen, nee, het strekte hem zelfs tot eer, aldus Brandt. Door eigen verdiensten was hij immers opgeklommen tot de hoogste functies.

Wat De Ruyter allemaal meemaakte in zijn jongste jaren, wij weten het niet. Wij kunnen gissen dat hij heeft staan staren naar de zee en daarvan diep onder de indruk is geraakt. Dat hij verhalen van zeelieden heeft aangehoord en daarvan in de ban is geraakt. Dat hij de overstroming van Vlissingen in 1612 aan den lijve heeft ondervonden en daardoor doordrongen is geraakt van de gevaren van de zee. Het zullen echter altijd wel veronderstellingen moeten blijven, want authentieke bronnen over het leven van De Ruyter in deze jaren ontbreken. Zelf schijnt hij er op latere leeftijd niet veel meer over te hebben gezegd dan 'dat hij in zijne jonkheit nergens toe dogt dan om ter zee te vaaren'.⁵

Voor zes stuivers per week, aldus nog steeds De Ruyter, werkte hij na zijn schooljaren een tijdje in de lijnbaan van de gebroeders Adriaen en Cornelis Lampsins. Dezen waren zeer succesvolle kooplieden die twaalf grote schepen in eigen bezit hadden.⁶ Vanwege slecht gedrag werd Michiel al snel van de lijnbaan weggestuurd. Zijn touwslagerswiel is tot op de dag van vandaag bewaard gebleven. Althans volgens overlevering, want hoewel vaststaat dat het wiel uit de lijnbaan afkomstig is, lijkt het uiterst twijfelachtig dat dit nu juist het wiel is waaraan De Ruyter heeft gedraaid. De 'blauwgeruite kiel' waarin hij dit volgens een negentiende-eeuws liedje zou hebben gedaan, is geheel aan de fantasie van de dichter ontsproten.

Brandt vertelt ons twee bijzonderheden over De Ruyters vroegste jeugd, die hij gebruikt als metaforen voor diens verdere leven en daarom met enige reserve dienen te worden aangehaald. Op school zou Michiel zich zo aan vechten en 'smijten' te buiten zijn gegaan dat hij verwijderd werd. Wanneer dit waar is, is het zeer opmerkelijk dat hij toch voortreffelijk lezen en schrijven heeft geleerd, naar zijn latere scheepsjournalen getuigen. Brandt gebruikt het verhaal om te tonen dat De Ruyter al vroeg blijk gaf van een grote vechtersmentaliteit en leidinggevende capaciteiten. In de gevechten met andere jongens zou hij als 'kapitein' zijn

voorgegaan en overal waar hij de leiding had werd gewonnen, ‘zoodat men in die kinderstrijden de voortekens zag van zijn volgende leven en daaden’. Om zijn grote durf van jongs af te illustreren, vertelde Brandt over Michiels beklimming van de Vlissingse kerktoren op tienjarige leeftijd. Ten tijde van restauratiewerkzaamheden aan de kerktoren zou Michiel tot op de torenspits zijn geklommen. De inwoners van de stad hadden hem met verwondering en schrik gadeslagen, vooral omdat de arbeiders tussentijds de ladders hadden weggehaald waarlangs Michiel gemakkelijk had kunnen afdalen. Toch wist hij, door op behendige wijze gebruik te maken van zijn schoenhakken, waarbij hij ettelijke leien brak, weer ongedeerd beneden te komen. De metafoor ligt voor de hand en Brandt gebruikte hem dan ook: ‘Zoo hoog klom in zijne kindsheit, en met zoo veel gevaars, die in zijne manlijke jaaren, langs de trappen van alle scheepsdiensten, en alle de gevaarlijkheden der zee en der vijanden, tot de hoogste zeeampten zoude opklimmen.’

Hoe dit alles ook zij, vaststaat dat Michiel per se naar zee wilde. Op Sint-Steven (3 augustus) 1618 ging zijn vurige wens in vervulling. Als hoogbootmansjongen voer hij toen voor het eerst uit. Hij was pas elf jaar, maar in die tijd was dat geen ongebruikelijke leeftijd om naar zee te gaan. Wellicht diende hij op een schip van de gebroeders Lampsins, op wier touwslagerij hij tevoren had gewerkt. In deze eerste jaren moet Michiel de fijne kneepjes van het scheepswerk hebben geleerd. Ook leerde hij om te gaan met de gemêleerde bemanning aan boord van de schepen. Zo sloot hij vriendschap met de voormalige zwarte slaaf Jan Compagnie, die zich in Vlissingen had laten dopen en zeeman was geworden. Decennia later, lang nadat hij hem uit het oog had verloren, zou De Ruyter Compagnie onder heel andere omstandigheden door een wonderlijk toeval opnieuw ontmoeten in diens geboortestreek.

Van De Ruyter zelf weten wij dat een van zijn eerste zeezeizen voerde naar West-Indië, eens te meer een aanwijzing dat hij voor de Lampsins voer, want die deden vooral daar zaken. In betrekkelijk korte tijd klom hij op tot matroos, stuurman en ten slotte schipper. Als matroos maakte hij een hachelijk avontuur mee. Spanjaarden veroverden het schip waarop hij voer, en namen hem en de overige bemanning gevangen. De Ruyter raakte bij die actie in de linkerarm gewond, maar wist bij het aan land komen te ontsnappen, samen met twee andere matrozen. Zonder enige bezitting moesten zij gedrieën over land, via Frankrijk, naar de Nederlanden zien terug te keren. Dankzij de gastvrijheid van goedwil-

lende mensen die zij op hun weg troffen, lukte dat. Brandt maakte naar aanleiding van dit verhaal de voor de hand liggende vrome opmerking dat dit een duidelijk bewijs was ‘dat de godlijke voorzienigheid somtijds mannen, die ze boven vele anderen wil verheffen in d’allergrootste ongelegenheit en armoede laat vervallen: opdat ze, tot beteren staat gekoomen en hun tegenspoed gedenkende, te meer meedoogen zouden hebben met d’ellende van anderen’.

De beëindiging van het Twaalfjarig Bestand met Spanje bracht De Ruyter onverwachts werk te land. In 1622 werd hij konstabel of busschietter (kanonnier) in het Staatse leger bij Kleef. Stadhouder prins Maurits poogde daar toen de Spanjaarden te stuiten. Dezen vielen echter niet zoals verwacht een grensvesting in Gelderland of Overijssel aan, maar veroverden onder leiding van Spinola Steenberg en sloegen het beleg op voor Bergen op Zoom. Veel krijgsvolk uit het Staatse leger werd daarop hiernaartoe gezonden, onder wie busschietter De Ruyter. Hij droeg op stoutmoedige wijze bij aan de verdediging van zijn vaderstad. Te paard deed hij verscheidene uitvallen en behaalde buit op de Spanjaarden. De overwinning – het ontzet – volgde op 2 oktober 1622.

Nog datzelfde jaar monsterde De Ruyter aan op de oorlogsvloot als hoogbootsmansmaat. Als zodanig schijnt hij verscheidene tochten te hebben gemaakt, maar waar die naartoe voerden weten wij helaas niet. Uit deze tijd is slechts het verhaal bekend dat hij tijdens het enteren van een vijandelijk schip aan zijn hoofd gewond raakte door toedoen van een vijandelijke piek. Brandt vermeldt dat sommigen beweerden dat dit de enige keer in zijn leven was, tot aan het fatale schot in 1676, dat hij gewond raakte. De biograaf moest daar echter wel het verhaal aan toevoegen over De Ruyters verwonding in zijn matrozentijd. Gezien het grote aantal gevechten waarbij hij betrokken was, zal De Ruyter nog wel eens meer een lichte verwonding hebben opgelopen, al weten wij daar verder niets van. Een heldenleven gaat al gauw gepaard met de mythe van onkwetsbaarheid.

Volgens Engelse bron werkte De Ruyter in de jaren twintig zo’n zeven jaar lang als handelsagent van de gebroeders Lampsins in Dublin, nadat hij enige tijd als boekhouder op hun kantoor had gewerkt. Helaas zijn er geen andere bronnen die deze informatie bevestigen, maar ze kan zeer wel juist zijn.⁷ Wij weten wat betreft de jaren 1623 tot 1631 namelijk niets over De Ruyters werkzaamheden, terwijl vaststaat dat hij

in Dublin is geweest en voor de Lampsins op die stad heeft gevaren.⁸ Als agent zou De Ruyter zorg hebben gedragen voor de handel van de Lampsins in boter, haring, vet en huiden. Aan het eind van de zeven jaar zou De Ruyter nog een reis hebben gemaakt als supercargó (opzichter van lading) in dienst van de Lampsins naar Barbarije en de Middellandse Zee. Op deze wijze moet hij zijn klaargestoomd voor de verantwoordelijke taak van koopman-scheepskapitein, die hij in volgende jaren zou gaan vervullen.

Vanaf 1631 beschikken wij weer over duidelijk vaststaande gegevens betreffende het leven van De Ruyter. Als 'varende man' huwde hij op 16 maart van dat jaar de eenvoudige Walcherse boerendochter Maayke Velders uit Grijskerke. Zij woonde tot op dat moment in de Lange Noordstraat in Vlissingen en behoorde net als haar kersverse echtgenoot tot de Nederduits Gereformeerde Kerk.

Het feit dat Michiel trouwde en dus aan het stichten van een gezin ging denken, toont aan dat hij in goeden doen verkeerde. Zijn drukke werkzaamheden in de voorgaande jaren zullen daar niet vreemd aan zijn geweest. Zo weten wij dat hij al in 1626, op negentienjarige leeftijd, rentebrieven kocht, die hij tot aan zijn dood zou bewaren.

Het familieleven verliep echter minder goed dan gehoopt. Ruim negen maanden na het huwelijk, op 30 december 1631, overleed Maayke in het kraambed, terwijl Michiel op zee was. Hun dochter Aaltje stierf een kleine drie weken later.⁹

Door veel reizen en ijverig studeren moet Michiel het onbeschrijflijke verdriet van zich af hebben gezet. Uit deze tijd stamt het oudste cahier met nautische aantekeningen en scheepsjournalen dat van hem bewaard is gebleven. Het cahier zelf is waarschijnlijk nog iets ouder dan de oudste aantekeningen die erin zijn opgeborgen. Voorin op de achterkant van het schutblad staat een curieuze aantekening, die later is doorgehaald, misschien wel door De Ruyter zelf. Het is een verwensing, zoals jongeren die tot op de dag van vandaag voor in hun schoolagenda plegen te schrijven: 'Desen boeck hoert toe Machgyel Adriaensoon, dye desen boeck vyndt, heer [eer] hij verloren is, dye sal sterven heer [eer] hij syeck is.'¹⁰ Het is aannemelijk dat dit de vroegst door De Ruyter eigenhandig opgetekende woorden zijn, die bewaard zijn gebleven.

Uit de aantekening blijkt dat De Ruyter zich in deze tijd nog eenvoudigweg 'Machgyel Adriaensoon' noemde. Dit komt overeen met de optekening van zijn naam bij zijn huwelijk. Ook in oudere stukken,

betreffende zijn ondertrouw, lidmaatschap van de kerk en zijn doop, staat deze naam vermeld (met enkele spellingsvarianten). De bijnaam ‘Ruyter’, die hij als achternaam zou gaan gebruiken, heeft hij volgens de traditie ontleend aan zijn grootvader of oom van moederszijde, die als ruiter in dienst van het land was geweest. Merkwaardig is evenwel dat De Ruyters moeder, Aelken Jansdochter, pas in een stuk uit 1644 ‘Aeltje de Ruyter’ wordt genoemd. Wij zouden ons kunnen afvragen of Michiels dappere optreden te paard tijdens de belegering van Bergen op Zoom in 1622 er wellicht nog iets mee te maken heeft gehad.

Aangezien de kans gering is dat uit deze periode van het leven van De Ruyter nog nieuwe documenten boven water zullen komen, moeten wij het bij deze veronderstellingen laten. In 1637, in de ondertekening van het scheepsjournaal dat hij bijhield tijdens de eerste expeditie onder zijn eigen commando, komen wij pas de naam ‘Machghyel Adriaensen Ruyter’ tegen. De naam ‘De Ruyter’, die tot in onze tijd een magische klank zou hebben, was geboren.